

Слободан
Јовановић
поводом
150
година
од рођења

Слободан Јовановић- поводом 150 година од рођења

Слободан
Јовановић

поводом
150
година
од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXXVIII

P R E S I D E N C Y

Book 13

SLOBODAN JOVANOVIĆ

ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY OF HIS BIRTH

Scientific conference held at the Serbian Academy of Sciences and Arts
on November 7–8, 2019

BELGRADE 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXXVIII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 13

СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ

ПОВОДОМ СТО ПЕДЕСЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп одржан у Српској академији наука и уметности
7. и 8. новембра 2019. године

БЕОГРАД 2020

Редакциони одбор
академик Косџа Чавошки, уредник
академик Љубодраџ Димић
џроф. др Раџко Марковић
џроф. др Радомила Васић
џроф. др Мирјана Сџефановски
џроф. др Мило Ломџар
др Борис Милосављевић, секретџар
Драџица Пуљаревић

Главни уредник

академик Марко Анђелковић

Уредници

академик Косџа Чавошки
академик Александар Косџић

Издавач

Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник

Никола Сџевановић

Лектор

Тања Рончевић

Коректор

Раџка Павловић

Дизајн корица

Драјана Лацмановић–Лекић

Штампа

Службени гласник, Београд

ISBN 978-86-7025-869-3

Тираж 400 примерака

© Српска академија наука и уметности, 2020.

САДРЖАЈ

Коста Чавошки, Александар Костић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравна реч</i>	11
Коста Чавошки, <i>Уводна реч</i>	13
Радмила Васић, <i>Један поглед на концепцију државе у радовима Слободана Јовановића</i>	15
Radmila Vasić, <i>One View of the Concept of State in the Works of Slobodan Jovanović</i>	33
Танасије Маринковић, <i>Страни уочицаји на теорију државе Слободана Јовановића</i>	35
Tanasije Marinković, <i>Slobodan Jovanović's Theory of State in Context</i>	52
Владан Петров, <i>„Парламентарно право“ Слободана Јовановића</i>	55
Vladan Petrov, <i>Slobodan Jovanović's „Parliamentary Law“</i>	65
Дарко Симовић, <i>Актуелности мисли Слободана Јовановића о структури парламента – некад и сад</i>	67
Darko Simović, <i>The Relevancy of the Viewpoints of Slobodan Jovanović on the Structure of Parliament – Then and Now</i>	82
Сања Ђурђић, <i>Концепција поделе власти у делу Слободана Јовановића</i>	83
Sanja Đurđić, <i>The Separation of Powers Concept in the Works of Slobodan Jovanović</i>	100
Коста Чавошки, <i>Слободан Јовановић о личностима револуционара</i>	103
Kosta Čavoški, <i>Slobodan Jovanović on Revolutionary Characters</i>	113
Зоран Чворовић, <i>Феномен правне свесности у радовима Слободана Јовановића и Ивана Иљина</i>	115
Zoran Čvorović, <i>The Phenomenon of Legal Awareness in the Works Slobodan Jovanović and Ivan Ilyin</i>	141

Слободан П. Орловић, <i>Садашњосћ Србије по мерилима сувереносћии</i> <i>Слободана Јовановића</i>	143
Slobodan P. Orlović, <i>Contemporaneity of Serbia by Criteria of the Sovereignty</i> <i>of Slobodan Jovanović</i>	159
Борис Милосављевић, <i>Филозофске теме у делу Слободана Јовановића</i>	161
Boris Milosavljević, <i>Philosophical Issues in Slobodan Jovanović's Work</i>	178
Љубодраг Димић, <i>Слободан Јовановић и Српски културни клуб (1937–1941)</i>	181
Ljubodrag Dimić, <i>Slobodan Jovanović and the Serbian Cultural Club (1937–1941)</i>	204
Мира Радојевић, <i>Дојринос Слободана Јовановића проучавању</i> <i>националне историје XIX и прве половине XX века</i>	205
Mira Radojević, <i>Slobodan Jovanović's contribution to the study of Serbian history</i> <i>of the 19th and the first half of the 20th century</i>	220
Александар Животић, <i>Слободан Јовановић и улога војног фактора</i> <i>у политичком животу Србије и југословенске краљевине (1903–1945)</i>	221
Aleksandar Životić, <i>Slobodan Jovanovic and the Role of the Military Factor</i> <i>in the Political Life of Serbia and the Yugoslav Kingdom (1903–1941)</i>	234
Мирјана Стефановски, <i>Слободан Јовановић о дводомном сисџему</i> <i>у Уставној реформи из 1901. године</i>	235
Mirjana Stefanovski, <i>Slobodan Jovanović on Bicameral System</i> <i>in Constitutional Reform of 1901</i>	253
Марко Павловић, <i>Слободан Јовановић и народни посланици</i>	255
Marko Pavlović, <i>Slobodan Jovanović and Members of Parliament</i>	277
Небојша Ранђеловић, <i>Слободан Јовановић vs. Лазар Марковић</i> <i>– јравна природа настанка једне краљевине</i>	279
Nebojša Ranđelović, <i>Slobodan Jovanović vs Lazar Marković</i> <i>– the Legal Nature of the Formation of a Kingdom</i>	288
Јовица Тркуља, <i>Слободан Јовановић као сарадник листа „Порука“</i>	289
Jovica Trkulja, <i>Slobodan Jovanović as a contributor to the journal Poruka</i>	316
Јован Попов, <i>Слободан Јовановић о светској књижевности</i>	319
Jovan Popov, <i>Slobodan Jovanović sur la littérature mondiale</i>	330

Снежана Д. Самарџија, <i>Слободан Јовановић о историји и традицији у српској књижевности</i>	333
Snežana D. Samardžija, <i>Slobodan Jovanović on History and Tradition in Serbian literature</i>	349
Горан М. Максимовић, <i>Слободан Јовановић као књижевни критичар</i>	351
Goran M. Maksimović, <i>Slobodan Jovanović as a Literary Critician</i>	373
Зорица Несторовић, <i>Када је разлика знак аутентичности: Слободан Јовановић о Лази Костићу</i>	375
Zorica Nestorović, <i>When the Difference is the Sign of Authenticity: Slobodan Jovanović on Laza Kostić</i>	390
Бојан Јовић, <i>(Ре)конструкција једног читалачког укуса: поетика књижевности Слободана Јовановића</i>	391
Bojan Jović, <i>(Re)construction of a reader's taste. Literary poetics of Slobodan Jovanović</i>	407

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати изложени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 7. и 8. новембра 2019. године. Посвећени су Слободану Јовановићу, једном од најугледнијих научника и професора Универзитета у Београду, председнику Српске краљевске академије, ректору Универзитета у Београду, декану Правног факултета, уреднику Српског књижевног гласника, председнику и потпредседнику Министарског савета Краљевине Југославије, оснивачу и председнику Српског културног клуба. На политичком суђењу одржаном јула 1946. године у Београду Слободан Јовановић је осуђен у одсуству на двадесет година робије с принудним радом и конфискацију целокупне имовине. Умро је у Лондону 1958. године. У поратном периоду системски је „брисан из памћења“. Требало га је заборавити, онемогућити објављивање књига, искључити га из образовног система, цитирати без навођења извора. Зато рецепција његовог дела захтева посебну пажњу и нужно се одвија у више етапа. Почетком деведесетих година поново су у Београду објављена његова сабрана дела. У Српској академији наука и уметности 1997. године је одржан научни скуп посвећен Слободану Јовановићу. Рехабилитован је 2007. године. Због свог дела и методе којом је писао радове Слободан Јовановић је постао камен међаш за друштвене и историјске науке. Поново је закупио пажњу наше научне и културне јавности, не остављајући равнодушним следбенике и критичаре. Од прошлог научног скупа одржаног у Српској академији наука и уметности прошло је више од двадесет година. Научни скуп, организован поводом 150 година од рођења Слободана Јовановића, пружио је прилику да се са временске дистанце, из новог угла, сагледа Јовановићев обимни научни опус, као и политички и друштвени рад. У саопштењима је тумачен Јовановићев допринос теорији државе, уставном праву, социологији, историографији и књижевности. Закључено је да је неопходно објављивање новог критичког издања целокупних дела Слободана Јовановића.

Уредници

ПОЗДРАВНА РЕЧ

Данас, када покрећемо обележавање године посвећене Слободану Јовановићу, нисмо дужни да било шта објашњавамо, али нема разлога да понешто и не појаснимо. Наиме, пре неколико година, Српска академија наука и уметности одлучила је да сваку текућу годину посвети неком од својих значајних чланова, најчешће, али не и нужно везујући такве одлуке за пригодне годишњице и јубилеје, а без икакве намере или примисли да у редоследу таквих обележавања прави и вредносне хијерархије. И тако, после Јована Цвијића, Стојана Новаковића и Михаила Петровића, 2019. годину посвећујемо Слободану Јовановићу. Он је био члан Српске краљевске академије од 1905. године, а њен председник од 1928. до 1931. године. Професор Сима Ђирковић наводи да му се у свесци Годишњака САНУ која покрива ратне године, а која је објављена 1946. године име наводи на првом месту као најстаријем члану Академије друштвених наука. Међутим, од тада па до своје смрти 1958. године његово име се не налази ни у једном прегледу састава Академије. Тек у 77. књизи Годишњака која се бави радом САНУ у 1970. години, а штампа се 1972, уврштен је међу преминуле и надаље третиран као и сви други почивши чланови.

Искуство указује да се највеће битке бију у превојима топографских мапа, а након сукоба магле политике по правилу сакривају личности, поступке и догађаје неопходне за разумевање смисла, окружења и контекста времена. *Damnatio memoriae* није наш изум, мада је и ова средина умела да тај поступак обилато користи.

У првом поглављу Књиге смеха и заборав, Милан Кундера описује догађај из фебруара 1948. године, када се Готвалд, вођа чешких комуниста, са балкона прашког барокног дворца обраћа стотинама хиљада грађана. Ужасно је хладно, пада снег и Клементис који стоји иза њега, скида своју шубару и ставља је брижно гологлавом и старијем Готвалду на главу. Четири године касније Клементис, означен као „буржујски националиста“ и учесник у троцкистичко-титоистичко-ционистичкој завери, бива оптужен за издају и, заједно са Сланским, обешен. Пропагандно одељење има сада пуне руке посла да га избрише из историје и свих фотографија, укључујући и ону зимску са Готвалдом, који на ретушираној слици коначно стоји сам. Али, греша и пропагандно одељење и на слици о којој говоримо, на глави Готвалда заборавља да избрише Клементисову шубару. Госпође и господо, на крају крајева, увек нешто остане!

Године 1946. Слободан Јовановић је у одсуству осуђен на 20 година робије, губитак политичких и грађанских права, конфискацију имовине и губитак држављанства. До своје смрти

1958. године неће се вратити у Београд. И да га нису неке институције и појединци отимали од заборава, крзнена капа која би трајно остала на хипотетичким сликама времена у којима је био активни учесник, упркос покушајима да се са њих Слободан Јовановић избрише или маргинализује, његова су дела, полихисторско умеће једног правника, историчара, књижевника и критичара, да се у коштац ухвати за упечатљиво разноврсним темама, а да истовремено јавно делује и као професор и декан Правног факултета, ректор Универзитета у Београду, председник Српске краљевске академије, нестраначки потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије од 27. марта 1941. године, а потом председник и потпредседник Министарског савета Краљевине Југославије у избеглиштву. Понављам, увек нешто остане! Он је за собом оставио 20 томова рукописа, о којима ће један други члан Академије, Јован Скерлић, рећи да их је написао највећи стилиста свог времена – да набројимо само неке: Друга влада Милоша и Михаила, Уставно право Краљевине СХС, Влада Милана Обреновића, О суверености, Основи правне теорије о држави, Српско-бугарски рат, Енглески парламентаризам, Светозар Марковић, Макијавели, Политичке и правне расправе, Уставно право Краљевине Србије, Уставобранитељи, итд. Данас и у активностима које ће следити, Српска академија наука и уметности не улази у политичке несугласице, осуде или рехабилитације једног времена и појединаца у њему (то свако од нас, ако има потребу, може сам да уради; коначно, 2007. године Слободан Јовановић је постхумно рехабилитован одлуком Окружног суда у Београду, а пресуда којом је осуђен на робију и губитак части проглашена ништавном). Академија ће покушати да, уз претходне напоре других у том смислу, помогне у растеривању политичких магли са почетка овог обраћања и укаже на, по много чему, неупоредив опус Слободана Јовановића. Покушаћемо да одамо признање делу нашег почившег председника, ослобађајући му у овој кући место које му припада. Јер, Слободан Јовановић се ипак, истина посмртно, вратио кући!

Уз ограничења сопственог образовања, моје лично искуство са списима Слободана Јовановића заснива се на књизи Вођи француске револуције, пре више од 50 година, и, са неопростивим закашњењем, на Једном прилогу за проучавање српског националног карактера, у коме сам, иако скептичан према колективним проценама менталитета и карактера, остао збуњен оштрином запажања. Иако стилем покушава да истраје на утиску мирноће, имао сам осећај да га је та вивисекција (тешко налазим бољи израз) болела – и то, болела много! И колико је био у праву Јован Стерија Поповић у стиховима: „Ко преза роду истину рећи, худ је да народ учи“. Коначно, иако неко може рећи да се ради о општем месту, имам потребу да укажем на његово веровање да ће наша будућност највећим делом зависити „од степена наше културе“.

У том смислу, молим вас да и моје речи схватите као ефемерну епизоду једног јубилеја, а да почетак прославе године посвећене Слободану Јовановићу стварно започнемо читањем његових књига и списа, дужни да се замислимо и када нам се описи нас самих не свиђају.

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Дана 21. новембра по старом, а 3. децембра по новом календару навршава се 150 година од рођења Слободана Јовановића, једног од највећих научника, писаца и јавних личности које је српски народ имао у првој половини XX века. Поводом те годишњице наша Академија донела је одлуку да приреди овај научни скуп, који је посвећен његовом бесмртном имену и великом делу.

Академија је и до сада посвећивала одговарајућу пажњу нашим великим људима и најугледнијим својим члановима, попут Јована Цвијића и Стојана Новаковића. Али према Слободану Јовановићу ова установа има и посебан дуг, јер се после Другог светског рата о њега тешко огрешила. Иако је у Академију примљен још 1905. године, а њен председник био од 1928. до 1931. године, он је 1945. за Академију престао да постоји. Тако већ у 52. књизи Годишњака Слободан Јовановић није ни поменут, као да никада није постојао. Па ни после његове смрти 12. децембра 1958. године, његово име се не наводи у пописима преминулих чланова. Тек у 77. књизи Годишњака, која је извештавала о раду Академије у 1970, а објављена је 1972. године, његово име први пут се појављује на списку преминулих чланова. Тако је Слободан Јовановић скоро седамнаест година у овој установи доживљавао *damnatio memorie*, осуду на заборав, која је својевремено практикована у древном Риму као брисање и свих анала који су се уредно водили.

У самој Академији постојала је и плоча с ликом Слободана Јовановића у барелефу, коју је израдио Ђорђе Јовановић. Она је, нажалост, уништена, али је сачувана њена фотографија.

То, међутим, није било све чему је Слободан Јовановић после Другог светског рата био изложен. Дана 15. јула 1946. године на суђењу Драгољубу Дражи Михаиловићу и још шеснаесторици оптужених, Слободан Јовановић је осуђен на казну лишења слободе с принудним радом у трајању од двадесет година, губитак политичких и појединих грађанских права у трајању од десет година, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства. Нама једино остаје да се питамо каквом је то принудном раду старац од 77 година могао бити изложен. То је заправо био и кључни разлог због којег га је и Академија подвргла забораву.

Њој, међутим, није било неугодно да 11. новембра 1948. године акламацијом – јавним гласањем – прогласи Јосипа Броза Тита за свог почасног члана, а да Мошу Пијаде 14. новембра 1950. и Едварда Кардеља 17. децембра 1959. одмах изабере за редовне чланове без икаквог приправничког стажа.

Срећа је ипак била што је Слободан Јовановић остао у Лондону. Иначе је могао проћи као академик Милош Тривунац, који је новембра 1944. године без икаквог суђења убијен, а да никада није откривено где је покопан.

Није, међутим, само име Слободана Јовановића било прекривено велом заорава, већ је дуго времена било забрањено и издавање свих његових списа, о чему је водила рачуна ондашња идеолошка жандармерија, оличена у којекаквим идеолошким комисијама. Но, због недовољне

будности, и таквим жандармима понешто промакне. Године 1963. у издању Матице српске и Српске књижевне задруге објављено је капитално дело Српска књижевност у сто књига, у којем је једна књига садржавала књижевне радове Слободана Јовановића. То је био страشان преступ, па су приређивачи те књиге каштиговани. Када се, ипак, 1971. године појавило друго издање овог дела, књига Слободана Јовановића је хитно повучена из штампе, а већ отиснути табаци уништени.

Последњи чин ове посмртне страдије Слободана Јовановића одиграо се почетком фебруара 1985. године када је, под председништвом Слободана Милошевића, Градски комитет Савеза комуниста Београда оценио да би издавање сабраних дела Слободана Јовановића био неприхватљив чин, пошто се ради о „књигама председника бивше емигрантске владе и ратног злочинца чији је министар војске био Дража Михаиловић“. Тог тренутка Слободан Милошевић изгледа није знао, и у томе је можда прст судбине, да није само у сукобу са слободом већ и са човеком коме дугује своје јединствено име. А када је једном прогледао, не само оком него и духом, Слободан Милошевић је сигурно запазио да има многе имењаке, Слободане, и да то лепо име (Слободан односно Слободанка), које му је кум на крштењу дао, и други родитељи радо надевају својој деци. У том мноштву Слободана један је морао бити први, родоначелник тог расејаног семена слободе. Тај први имењак слободе био је Слободан Јовановић. Његов отац, Владимир Јовановић, као велики поклоник либерализма и најпознатијег либералног мислиоца деветнаестог века, Џона Стјуарта Мила (John Stuart Mill), желео је да и именима своје деце изрази свој либерални *credo*. И као што је Мил своје главно дело насловио О слободи, тако је и Владимир Јовановић свом сину дао име „Слободан“, а својој кћери „Правда“. Прво име се потом врло лепо запатило, док друго није, ваљда и због тога што у нашем народу правдољубивост нема онај жар који има слободољубивост.

Напоследку, како ће о многим видовима научног и књижевног дела Слободана Јовановића бити речи на овом симпозијуму, ја ћу само још нешто рећи о његовом језику. Читајући пажљиво Вође Француске револуције, у погледу књижевног језика његово најбоље дело, приметио сам једну необичност. Иако наводи многе француске револуционаре, он ниједног дословно не цитира него само парафразира његове речи. Закључио сам да је тако поступао у вери да би дослован превод с француског језика нарушио кохерентност његовог књижевног стила. А он је с Богданом Поповићем био творац чувеног београдског стила, којим су писали и многи сарадници Српског књижевног гласника.

Такође сам запазио да, иако је изврсно знао француски и немачки, а веома добро и енглески језик, Слободан Јовановић ни један свој рад није објавио у иностранству него искључиво на српском језику. За њега је језик био једино средство којим се може постати свестан своје индивидуалности. А човек само једном језику у потпуности припада, чак иако касније добро научи многе друге језике. Јер, сваки језик је особен узор мишљења, па оно што се промишља на једном језику, никада се не може на исти начин поновити на другом језику.

Уз то је Слободан Јовановић добро знао да је језик веома важно обележје националног идентитета, па да стога сви ми морамо говорити и писати нашим изворним језиком, који је очишћен од свих позајмица и туђица. Што је језик чистији, то је и природнији, баш као и језик Слободана Јовановића. И само таквим језиком један народ може достићи националну самосвест и остварити слободу, коју је својим именом оличавао и сам Слободан Јовановић.

Коста Чавошки

КАДА ЈЕ РАЗЛИКА ЗНАК АУТЕНТИЧНОСТИ: СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ О ЛАЗИ КОСТИЋУ

ЗОРИЦА НЕСТОРОВИЋ*

С а ж е т а к. – Начин на који је Слободан Јовановић тумачио особине стваралаштва Лазе Костића примарно је осветљен на основу ауторових текстова посвећених овом великом песнику српског романтизма: „Максим Црнојевић“, *Трагедија Лазе Костића* (1895), *Лазар Костић о Јовану Јовановићу Змају* (1905), *Лазе Костића „Самсон и Делила“* (1931) и *Лазе Костића као сарадник „Брке“* (1938). Упорисна тачка Јовановићевог погледа на Лазу Костићу је *фигура разлике*. Јер, увиђајући разлику као обликотворно начело Костићеве поетике и то како на плану његовог стваралаштва, тако и на плану његовог рецепцијског хоризонта, Јовановић највише пажње у својим анализама посвећује управо разликама као обележју (1) Костићевог односа према традицији од које полази у обликовању својих дела и (2) његовог односа према другом песничком хабитусу што је видљиво у односу према Јовану Јовановићу Змају. Захваљујући овом другом обележју Јовановићево разумевање природе дела и стварања Лазе Костића разоткрива и његово вредновање Змајевог дела. Да је Костићева поетика препозната као аутентична управо захваљујући својој различитости, али и да је истовремено аутентичност вредност по себи која нужно не мора бити праћена и уметничком вредношћу, показују управо Јовановићеви увиди у наведеним радовима о Лазу Костићу. Но, с друге стране Јовановићева свест о томе да је феномен разлике обележје нечије аутентичности, показује његов напор да се она препозна као обележје нечије личности, као нешто што отвара и поља произвољности и слабог уметничког дмета, као извор унутрашње амбиваленције самог Лазе Костића. На тај начин Јовановић прати када је разлика ознака успешно уметничког одговора на одређену тему која притиче из традиције, а када је залог потребе да се буде другачији по сваку цену.

Кључне речи: Слободан Јовановић, Лаза Костић, српска књижевна критика, српска позоришна критика, персонално начело, статус предлошка у уметничкој обради

Лазу Костићу Слободан Јовановић посветио је неколико својих радова који по свом жанровском одређењу припадају књижевној односно позоришној критици: „Максим Црнојевић“ *Трагедија Лазе Костића* (1895), *Лазар Костић*, „О Јовану Јовановићу

* Филолошки факултет Универзитета у Београду, имејл: zorica.nestorovic@fil.bg.ac.rs

Змају“ (1903), *Лазе Костића „Самсон и Делила“* (1931), *Лаза Костић као сарадник „Брке“* (1938). Наведеном корпусу треба додати и Јовановићеве студије – портрете Љубомира Недића или приказе његових појединачних дела (*„Новији српски њисци“* Др. Љубомир Недић, *Кријичке расправе, Београд 1901* штампан 1901, Др. Љубомир Недић из 1902. и *Љубомир Недић*, објављен 1920. у *Новој Европи*), као и његове записе о развоју српске драме и позоришта објављене 1895. под насловом *Наша њозоришна књижевност* јер је у њима разасуто низ прегнантно срочених и сликовито предочених мисли о личности и стваралаштву Лазе Костића. Настајали у распону од безмало пола века ови радови – упркос појаве свих нужних развојних промена у погледу Слободана Јовановића на уметност и њене вредности – показују постојаност његове заинтересованости за Костићево стваралаштво.

Каткад мисао неког књижевног критичара о одређеном писцу буде развијенија и непосредније исказана у његовом коментару о томе како су тог писца видели други критичари. Разматрајући став другог о личности и делу оног аутора о којем и сам пише, критичар разоткрива не само свој однос према другом критичару већ тачке њиховог сусретања и разилажања постају упоришта критичаревог односа према теми која им је заједничка. Ова ситуација је вишеструко дијалоска и повремено агонална што јој даје извесни драмски карактер. С њом се сусреће истраживач односа Слободана Јовановића према Лази Костићу.

Јер, у неколико текстова посвећених Љубомиру Недићу, Слободан Јовановић – коментаришући Недићев однос према стваралаштву Лазе Костића – остварује упечатљив портрет најрефлективнијег песника српског романтизма. Указујући да је Костић био друга жртва Недићеве критике – једна је био Јован Јовановић Змај – Јовановић у први план истиче Недићево наглашавање Костићеве ’кривотворене генијалности, лоше глуме и наказне инспирације’. Па ипак, уз разумевање естетичке основе његове критике, Јовановић подвлачи и критичареву неосетљивост за добре стране њиховог песничког савременика:

„У своје време Костић је био наш најобразовнији књижевник. Знао је грчки, латински, немачки, мађарски, француски, енглески, руски; преводио Омира и Шекспира с оригинала. Имао је широко опште образовање; интересовао се за лингвистику и фолклор, за естетичке проблеме, за дарвинизам, за индијску књижевност. Размишљао је о нашем стиху, тражио интересантан богат слик, и чинио покушаје да одомаћи код нас јамб. Обраћао је много пажње на српски језик; није, истина, имао сигурно осећање за његову чистоту и хармонију, знао га поглавито речнички, и имао слабости за провинциализме; али, с друге стране, располагао је обиљем израза, и био напабирчио из разних наших покрајина један језик шарен, занимљив, оригиналан. Преводилац Шекспира, он је имао амбицију

да буде трагичан песник, и учинио озбиљан напор дати нешто много више него што је била наша стара сентиментално-патриотска драма. У његовим трагедијама има извесне студије карактера и психолошких проблема, али ти карактери и ти проблеми нису били довољно јасни њему самоме, – и тражећи у њима пошто пото дубоко и оригинално, он је налазио само замршено и необично. Код њега је било више умовања него надахнућа, више духа него суда, више духа речи него духа мисли. То је био један песник „из главе“, вечити истраживач, оштроуман, али и кривоуман. По неким својим особинама, по својим каламбурима, интересним сликовима, занимљиво скрпљеним српским језиком, укусом за настране оштроумности, он је пре могао бити писац комедије у стиховима, неозбиљно херојске, него писац трагедије... У својим песмама био је лирски дидактичар као и Змај, с том разликом само што је Змај био политичар, а он филозоф. Као мислилац био је оштроумнији и оригиналнији од Змаја, али и на странији; духовит као Змај, али на један чудњачки начин, без Змајеве просечне здраве памети. Са мање топлине, а са више отмености осећања од Змаја, он је, уопште, имао један виши песнички тон, који му је допуштао да се огледа у трагедији, за коју Змај, очевидно, није био.“¹

Наведени одломак готово метонимијски представља укупан Јовановићев однос с једне стране како према Лази Костићу тако и према Љубомиру Недићу, као и Јовановићеву мисао о Јовану Јовановићу Змају с друге стране. Не без разлога управо унутар овог својеврсног троугла чија темена чине критичар и два песника који су „жртве његовог критичарског пера“ обликована је и мисао Слободана Јовановића о Лази Костићу. У неколико наведених написа које је њему посветио готово по правилу појављују се и Јован Јовановић Змај и Љубомир Недић. Први као *фигура анџијода* а други као *фигура посредника*.

У мисао Слободана Јовановића о Лази Костићу антиподност Костића и Змаја не притиче само из Костићеве *Књије о Змају*, антологијске књиге трактату, те необичне енциклопедистичке форме са почетка XX века о којој је писао непосредно по њеном објављивању. Она је положена у Јовановићев доживљај фигуре песника и његовог места у свету. Истичући да је Недићева критика Змаја доживела успех јер је критичар напао неприкосновеног песника једне културе, наредни Змајев портрет Јовановић изграђује с намером да укаже на чему је утемељен такав његов статус:

¹ Слободан Јовановић, „Љубомир Недић“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 668–669. Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

„Змај, поред свог великог дара, имао је још и врло много вештине да одржава своју популарност код публике. Умео је да задобије за себе и људе и жене и децу. Он је уређивао један дечји лист, у коме га није мрзило да пише стихове за сасвим малу децу, која тек почињу читати: то га је начинило драгим у свим породицама, као једнога пријатеља куће који воли да се игра с децом и доноси им слаткише. У исто време, тај стари доброћудни господин био је и један опасан политички сатиричар. Поред једног дечјег листа, он је уређивао и један шаљиви политички лист, у коме је писао врло духовите чланке који су изгледали тим духовитији што су били у стиховима. Био је, као што се онда говорило, слободњак, али без одређених начела. Ни либерал, ни радикал, ни републиканац, ни социалист у правом смислу, он је, по потреби, могао бити све то. Ишао је увек за оном струјом која је тад изгледала најнапреднија, – и стога увек био драг нашој омладини, која ни сама није имала одређених начела, него само осећала потребу да стално иде напред. Пречански радикали били су га прогласили за свога песника; србијански радикали примили су га од пречанских, – и у новој радикалној ери после оставке краља Милана, Змај је стајао исто онако изнад критике, као и Виктор Иго у првим годинама треће републике.“ (667–668)

Показујући да је Недићева критика Змаја била изведена превасходно у домену његовог значаја у литератури а не у култури, Јовановић признаје да је Недић добро увидео да Змај није био чист лиричар утемељен у осећајности али је овај Недићев став контрирао оном ставу који је о Змајевом песничком хабитусу имао Лаза Костић по коме је у Јовановићевом тумачењу:

„Тај пригодни песник, тај песнички новинар или хроничар, који је постепено сасвим потиснуо првобитног, богоданог лиричара, то је сада тај змај који је убио славуја.

Ето то је претпоставка, управо приповетка, коју нам о песничкој еволуцији Јована Јовановића даје његов, како сам вели, „певидруг“ Лаза Костић. Она је суптилна, оригинална, занимљива, – и са свим супротна ономе што је о Јовану Јовановићу писао Недић. Недић је тврдио да је, баш по својој природи, Јован Јовановић један хладан, разуман песник, који је на силу бога хтео да буде лиричар. Лаза Костић тврди, да је Јован Јовановић могао да буде прави лирски песник, али само није хтео.“²

² Слободан Јовановић, „Лазар Костић, О Јовану Јовановићу Змају“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 896. Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

Слободан Јовановић тумачи овај Костићев трактат непосредно по његовом објављивању али наведени ставови проговарају и у његовој студији о Љубомиру Недићу објављеној седамнаест година касније у којој – баш у опису Недићевог односа према Змају и Костићу – износи свој став о Змају као песнику:

„Змај је, у ствари, био велики дидактични песник, који се од наших ранијих дидактичара разликовао тиме што није давао моралне поуке него политичке, што није био озбиљан и сухопаран него духовит и занимљив, – што, најзад, није био сув и хладан, као што су обично дидактичари, него имао извесне топлине и осећања. То је био један лирски дидактичар, налик на једног Беранжеа, који је био прошао кроз школу немачких лиричара. То спајање поучности, духовитости и лиризма начинило је од Змаја једног песника за све укусе, – и када се уза све то дода његово изванредно осећање пригодности, његов непогрешни такт да нађе оне теме које у даном тренутку публику највећма занимају, – онда његова велика популарност код савременика постаје сасвим разумљива.“ (668)

Напоменимо кратко да, иако прецизно показује многе парадоксе Костићеве артикулације става да је „змај појео славуја“ као темељног за његову студију о Змајевом ‘певању и мишљењу’, Јовановић свој став о Змајевој поезији једним делом утемељује управо полазећи од Костићеве чудесне књиге о Змају. Наглашавајући да је Костић према личним преференцијама поделио Змајево песништво на лирско и политичко и сходно томе све песме једног или другог круга вредновао на основу свог отпора према Змају као песнику политичке сатире, Јовановић показује да се не може бранити тврђење по којем су песме настале у кругу змаја уметнички безвредне и да када их ствара Змај губи свој песнички дар. Он овде недвосмислено указује на однос идеје и вештине њеног песничког уобличења који разоткрива да каткад и песник без велике идеје и садржине достојне песништва може поседовати изузетну песничку вештину. Из Јовановићевог уочавања ове разлике следи дубље и по Змаја поразније уверење о његовом песничком хабитусу. Односно, за Јовановића – уколико посредно уочавамо његов став о Змају – неприкосновени песник српске културе није одговарао свом ванвременом песничком хабитусу јер је желео да одговори свом хабитусу у времену. Дар који је имао применио је у домену политичке дидактике непримерено обавези коју је као песник морао имати према снази свога талента. Тако је Костићево искључивање оних Змајевих песама политичког карактера из круга његове уметнички успеле поезије само зато што су змајованке, код Јовановића полазиште да уз оспоравање Костићевог поступка у ствари заостри његов однос према Змају као песнику. Јер, признајући вредност уметничког облика у ком су испеване одређене змајованке, Јовановић је још непосредније нагласио Змајеву манипулацију сопственим талентом зарад постизања популарности и присутности у свим сферама јавности.

У Јовановићевом контрастирању песништва и утилитаризма, аутентичног талента и оног који подилази укусу најшире публике, политичке ангажованости у лирици и непостојања политичког става у стварности услед којег се свака врста ангажованости у лирици препознаје као пригодна и интересна, помаљају се обриси томе супротне представе песника као аутентичног ствараоца. А она је делом заснована на личном искуству. Јер, приказујући – као у каквој смени драмских призора – сусрете Љубомира Недића са Змајем и Костићем, након што их је својим критикама њиховог дела учинио својим „жртвама“, уз парадоксални обрт да „жртве“ долазе своје „крвнику“ у посету, Јовановић радикализује Недићев однос према Змају тако што га смешта у конвенционалну учтивост коју прати сазнање о непомирљивом ставу критичара и непријатности коју је неприкосновени песник српске културе морао осетити у том сусрету. С друге стране пак Јовановић показује да су Недићеви сусрети са Костићем донели извесне промене у његовом односу према песнику–филозофу.

„Лаза Костић дошао је једнога дана Недићу у посету, без нарочитог повода, праћен Миланом Савићем, који је био заједнички пријатељ његов и Недићев. Костићево виђење с Недићем испало је боље него Змајево, и Костић је после тога био још два пута код Недића. Костић је имао сваковрсна знања, распарчана и неповезана, али сигурна, и до ситница тачна. Та ученост несређена али цепидлачка, ученост радозналост и доконог маниака, јако је занимала Недића. Костић је говорио једним сањивим флегматичним тоном, полу извештаченим полу природним, који је и необично појачавао комично дејство његових парадокса и каламбура. У том Костићевом маниру Недић је уживао: он га је опомињао на енглеске хумористе и њихову привидну озбиљност и равнодушност у лудачким шалама. На крају крајева, Недић је сасвим одвугнуо према Костићу, и чак се по мало кајао за своју онако оштру критику о њему.“ (670–671)

У наведеном опису сусрета који као да су посведочени личним искуством, Јовановић уноси свој доживљај Лазе Костића који је премрежен догађајима из његовог приватног живота. Јер, у једном од текстова посвећених његовом делу наводи:

„Све ово о сарадњи Костићевој на Брци ја знам по казивању свог оца Владимира Јовановића. Он је био лични и политички пријатељ Лазе Костића, и виђао се с њиме често у уредништву либералног листа *Српска Независност*, коме је Костић био уредник. Ја се још сећам како ме је једног дана отац позвао у своју собу да ми покаже једну „Лазину песму“. То су биле малочас наведене *Пушке*.“³

³ Слободан Јовановић, „Лаза Костић као сарадник *Брке*“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 815.

Овај аутобиографски детаљ за нас представља много више од позитивне чињенице о Јовановићевом породичном животу. Посматран у светлу Јовановићевог динамичног односа према Лази Костићу, он показује да је његово посведочење Костићеве аутентичности ослоњено на ауторитет његовог оца, Владимира Јовановића. Истовремено, иако положено у личну историју пресенчену осећањима, иако уткано у евидентну наклоност према помало бизарној природи великог песника српског романтизма, ово посведочење није залог никакве апологије. Јер, у духу Слободана Јовановића аутентичност је мера разлике коју аутентични дух остварује у односу на просек и очекивано, постављајући мере у простору за који дух времена признаје да постоји али га – одајући му признање – не мора одредити као меру за себе. Та разлика – положена у самог ствараоца – није обликотворна за уметничку вредност његовог дела. О тој се вредности, уз свест о постојању аутентичности, суди на основу самог текста али се и слабост и изврсност разумевају у контексту различитости. Аутентичност утемељена на разлици није гарант уметничке вредности. У очима Слободана Јовановића она постаје мера културе једног друштва којем аутентични песник припада.

Јовановићев избор дела Лазе Костића о којима ће писати утемељен је у наведеним премисама. Јер, он бира она Костићева дела у којима ће управо присуство разлике показати његову аутентичност. А та разлика је највидљивија у оним Костићевим остварењима у којима наш велики песник даје нови уметнички израз темама и мотивима које његови читаоци не познају само из традиције њиховог књижевног уобличења већ и из опште културе. На тај начин већ на помен ликова из таквих његових дела сви знају и догађаје који су означили њихове судбине. Међутим, управо у томе пребива разлика из које проистиче песникова аутентичност. Очекивано се не претвара у изневерено већ у продубљено, оплемењено, развијеније... Залог ове реконтекстуализације сижеа и јунака из општепознатих извора утемељен је у песниковом погледу на свет. Значај Јовановићеве мисли о Лази Костићу је у томе што он показује да чак и онда када са песником не деле његов поглед на свет, и читаоци и критичари треба да разумеју околности које су тај поглед на свет учиниле могућим. Отуда Јовановић бира оне Костићеве текстове који улазе у дијалог са традицијом обликовања своје примарне теме и – разумевајући тај дијалог као конститутиван за Костићеву различитост – у њему види Костићев значај не као или само као уметнички вредног песника већ пре свега као аутентичног песника једне културе.

Јовановићева анализа овог Костићевог дијалога често је агонална будући да је и сама природа тог дијалога таква. Јер, као личност која је у нашој књижевности

Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

била „оригинална и по свом животу и по својим делима“⁴ Костић је на својеврстан начин својим обрадама познатих тема и јунака ‘бацио рукавицу у лице’ предлошцима од којих је пошао у стварању својих дела. Тај Костићев агонални или такмичарски дух Јовановић је препознао и у његовој књизи о Змају која је сва израсла у преплету драмске структуре и дијаложке форме као панданима свим парадоксима који прате ‘причу о метаморфози славуја у змаја’:

„Костићеви диалози у овој расправи нису обични диалози, већ прави позоришни, – изведени с оном вештачком постепености где је свака реч срачуњена на крајњи ефекат. Његов дијалог постаје добар нарочито онда, кад треба експлоатисати какву бесмислицу Јовановићеву: стављајући свог сабеседника у незгодан положај да ту бесмислицу мора бранити разлозима исто тако апсурдним, а узимајући од своје стране те разлоге с једном просто ванредном озбиљношћу и флегмом, Костић развија свој дијалог у читаву комичну сцену. Дијалога те врсте има врло много; готово су сви занимљиви, а има их доста који су и изврсни; свакојако, ти су диалози најбоља ствар у овој књижевној расправи, и због њих она чини више утисак једне комедије, наравно врло литерарно, врло фино писане, него праве расправе...“ (899)

Своје анализе одабраних Костићевих дела Слободан Јовановић изводи на позадини која као по правилу обухвата три домена (1) однос према извору од кога песник полази; (2) однос према постојећој традицији тумачења тог песниковог дела и (3) однос према самом песниковом умећу чијим се већ уоченим карактеристикама објашњава оно што у делу постоји или му се додаје нешто ново, сада у анализи тог дела препознато обележје песниковог стварања. Пред нама је један нови троугао умногоме кореспондентан већ уоченом чија су темена чинила један критичар и два песника. И као што је први наведени показивао који вектори сила обликују Јовановићев однос према значају дела Лазе Костића, други омеђује значај Јовановићевог разумевања и тумачења Костићевог дела. У њему се као темена појављују Костићево дело, његова рецепција и Јовановићево разумевање културе и књижевности. Истовремено, овај троугао генерише наредни који представља Јовановићев критичарски поступак а на његовим угловима врхуне категорије дијалог, драматичност и језик. Наведени троуглови према нашем мишљењу настају један из другог да би својом накнадном симултаномшћу у свести истраживача односа Слободана Јовановића према Лази Костићу указали

⁴ Слободан Јовановић, „Др. Љубомир Неђић“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 769. Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

на блискост Костића и Јовановића. Тачке њиховог сусрета представљали би свакако дијалог и драматичност из трећег троугла и разлика као залог аутентичности из другог. Јер, у расправама Слободана Јовановића о Лази Костићу воде се, напореду теку и држе читалачку пажњу бројни дијалози које Слободан Јовановић води са Костићевим делом, са онима који су о том делу пре њега писали и са читаоцима које каткад – као у тексту о Костићевој Књизи о Змају – упита „Јесте ли сада разумели?“ (898) И у њима, као и у Костићевим, има извесне агоналности али ипак друге врсте. Док се Костићева агоналност јавља као плод рационално тражене и вештачки неговане опозитности која каткад и превиђа снагу аргумента, Јовановићева притиче из његовог духа који је боји објективношћу. Он супротставља своје ставове како песниковим, тако и ставовима својих претходника у теми али их оповргавајући или разлажући покушава да објасни иако их не оправдава, да разуме иако показује њихову недостатност, да их предочи иако истовремено указује и на оне ставове својих сабеседника које сматра истинским вредностима. У овој Јовановићевој особини Бранко Лазаревић видео је залог свог става о Јовановићу као универзалном, слободном духу:

„Наш интелектуалац, махом кад пише, болује од нечега. Највише пише из жучи. Многи само из срца. Други само из мозга. Врло многи из стомака. Или се само мрзи, или се само воли, или се само ‘резонује’, или се само завиди, и тако даље. Случај писања из мастионице чистог духа је код нас доста редак. Случај г. Јовановића је случај из чистог духа. И његов је ‘физис’ чисто духован. [...]

И таква је и цела његова духовна физиономија. Он ‘ради’ потпуно из духа, из *actus purus*-а. А тај дух је свестран и широк. Уз то, он се ‘удваја’. Има у њему места за све; и за све њих и по њима. [...] Он може у све да се праметне, и у свакој кожи да се нађе, привремено, као у својој. Кажем привремено, јер он се, дајући и позајамљујући из свог духа оно што му је потребно за дух који ‘обрађује’, поново враћа своме дому. У томе је та слобода духа г. Јовановића која је тако ретка код балканских духова. Он не говори о ‘белом’ на основу ‘црног’, него улази у једно или друго и, из њих, о њима говори. Отуда су његовome духу мили гости сви људи и сви догађаји који му падну под објектив.“⁵

Раније смо истакли категорију разлике као основ Јовановићеве одлуке о којим ће Костићевим делима писати. Ту су *Самсон и Делила*, *Максим Црнојевић* (поводом извођења једне представе), *Књига о Змају*. Наведена дела мера су Костићевог полемоса са традицијом и поетиком. Бирајући да уметнички обликује старозаветну причу у

⁵ Бранко Лазаревић, „Лик Слободана Јовановића“, у: *Савременици о Слободану Јовановићу*, приредили Јовица Тркуља, Маринко Вучинић, Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 251–252.

романтичарској поеми, народну епску песму у романтичарској трагедији а вредновање песничког опуса свог пријатеља Јована Јовановића Змаја у чудесној књизи трактату енциклопедистичког карактера, Костић наглашава свој полемички однос према изворима тако што их реконтекстуализује у складу са својим идејним хоризонтом. А његов идејни хоризонт је – судећи према ставу Слободана Јовановића – романтичарски агоналан. За песника су извори само полазна тачка чије преобликовање постаје евидентније захваљујући општој познатости извора (библијска традиција, народна традиција). Није то тек обичан романтичарски бунт. Јовановић то непогрешиво осећа када учова да промене које Костић уводи у својим делима насталим према предлошцима из библијске односно народне традиције треба разумети у контексту модерног доживљаја света. У њему централно место припада *јојединцу* а не *догађају*. Док је, на пример, код античких трагеда догађај показатељ страдања а судбина појединца илустрација општег начела, модерно доба у којем се време мери од појаве Шекспирових дела, у фокус поставља појединца а не догађај.⁶ Својом судбином толико различитом од судбине других људи, непоновљивом, уникатном и аутентичном, појединац – парадоксално – постаје мера општости.⁷ Слободан Јовановић управо показује то када препричава извор од којег Костић полази у *Самсону и Делили* односно у *Максиму Црнојевићу*.

О извору за Костићевог <i>Самсона и Делиле</i>	О извору за Костићевог <i>Максима Црнојевића</i>
„То је библијска прича. Далида или Делила има у њој споредну улогу. Главна је ствар Самсонова борба с Филистејима. Делила је само средство помоћу кога Филистеји савлађују Самсона. Случај Самсона и Делиле сасвим је прост: случај хајдука кога је јараница за добре паре издала жандармима.“ ⁸	„Песма која је почела отмицом свршава се кавгом око бошчалука. У неколико човеку изгледа, да су се сви ти сватови дигли да узму нечије благо на превару, па су се после сами између себе побили јер нису знали како да га поделе. То је једна хајдучка приповетка, чији је крвав завршетак више грозан него ужасан, приповетка једна у нашој народној поезији може бити најсуровија.“ ⁹

⁶ Уп. Зорица Несторовић, *Бојови, цареви, људи. Трајички јунак у српској драми XIX века*, Чигоја штампа, Београд, 2007.

⁷ Уп. З. Несторовић, *Нав. дело*.

⁸ Слободан Јовановић, „Лазе Костића 'Самсон и Делила'“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991, стр. 794. Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

⁹ Слободан Јовановић, „Максим Црнојевић. Трагедија Лазе Костића“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1991,

Промене које Костић уводи су радикалне јер оне показују да се не ради, како каже Јовановић, само о измени детаља, већ је по среди промена општег тона. То бисмо могли назвати сублимацијом варварства и постављањем узвишености на место огољене натуралности и интереса, суровости. Како је то могуће? Судећи према Јовановићевој анализи, постављањем у центар јунака. Јовановић тако о Костићевом односу према библијском предлошку закључује:

„Шта је Лаза Костић урадио с овом основом коју је нашао у Библији? Однос између Самсона и Делиле начинио је важнијим него однос између Самсона и Филистеја. Осећања те две личности замрсио је и дао им дубине – и у том психолошком прерађивању Делила је постала занимљивија од Самсона.“ (794)

Фигура жене у Јовановићевом доживљају ова два Костићева дела добија повлашћено место. У питању су жене које се заљубљују у убице својих ближњих – Делила у Самсона који је убица њеног мужа, Анђелија у Максима, који је убица њеног брата а Филета у Милоша који мења Максима који је убио Филетиног мужа. Међутим, иако ово повезује са – како он каже – ‘романтичарством’, мотивом фаталне, патолошке љубави и са црним наносом ирационалности у романтизму, Јовановић ипак у фокус поставља јунака али не оног романтичарског са наглашеним унутрашњим сукобом већ постромантичарског чија се величина сагледава унутар своје декаденције, свог пада. Стога је за њега израз Костићеве најлепше песничке идеје тренутак када Самсон пева у тамници.

„Његов Самсон има снаге и величине, – нарочито после свога пада у тамницу. Слеп и окован, Самсон изгледа још много више Самсон него докле је био на слободи, у пуном размаху своје моћи и јунаштва. Тек кад се срушио, види се како је био велик. Али требало је бити прави уметник па моћи приказати једнога дива у обореном а не у усправљеном ставу.“ (800)

Стога у Јовановићевој анализи стоји да је Делила ипак издала Самсона иако то нигде није посредовано у тексту поеме. Односно, она након што је у ошишаном уснулом Самсону препознала лице свог мужа на самрти чиме су у непосредну везу доведени лик убијеног и убице – поступак иначе својствен Костићу што показује и сцена у драми *Максим Црнојевић* када Анђелија уместо да на самртном покрову свог брата изведе његов лик, она бодовима игле осликава лице оног од чије је руке страдао, Максимово лице – Делила готово избезумљена од страха истрчава из куће, сусреће своју мајку и говори јој да Самсона више нема а да је у кући „авет грдна мојих страва / [...] ено вам

стр. 834. Напомена: све наводе из овог текста доносимо према овом издању а број странице на којој се налазе бележимо у загради на крају навода.

је, сад навал’те! / на њој, на њој кив искал’те!“¹⁰. Мајка позива филистејске војнике и они га уснулог заробе. Међутим, нити Самсон открива тајну своје снаге Делили, нити Делила прихвата понуду аскалонског кнеза и већа да за благо дозна тајну Самсонове снаге и ода им је. У Јовановићевом разумевању Самсоновог пада који је мера његове узвишености, Делила је ипак морала остати издајница додуше из приватног а не општег разлога, јер је тек тада његова песма могла бити знак и његовог пада и његове величине. Док пева, Самсон не зна да га је Делила издала, он се брине и за Израелићане и за мајку, али и за Делилу. Он је тај који не издаје своју љубав а она је та која је издаје.

У *Максиму Црнојевићу*, каже Слободан Јовановић,

„Оно што је у песми било отмица, превара, кавга око пљачке, у трагедији се претвара у један галантан двобој, у једно натицање племенитошћу. Укратко прича хајдучка (зашто имам вољу да кажем гусарска?) постала је прича ритерска. Разлика није незнатна.“ (837)

Основна разлика је у психологизацији јунака. „С тога гледишта, Лаза је Костић добро урадио што је, следећи у томе својој природној тежњи за оштроумним заплетањем, изменио личности народне песме утолико уколико их је компликовао.“ (837)

Ова реченица нека буде добар пример објективности коју Јовановић увек развија у својим судовима чак и када је наклоњен личности о чијем делу пише. Јер, када разматра два основна става Љубомира Недића о Костићевом *Самсону и Делили*, он их управо пориче из разлога које смо напред навели. Две најглавније Недићеве замерке су да „У Костићевој обради библиског мотива ‘не истиче се никаква идеја, и она је сва у причању протканом различним епизодама’“ односно да је Костић „погрешио што је додао Делилину љубав према Самсону, о којој нема у Библији ни помена“. (797–798)

Судбина Делиле је кључна за одговор Јовановићев на ове примедбе Љубомира Недића јер, управо је њен унутрашњи сукоб, њена подвојеност, односно ‘двојна природа’, како каже Јовановић, оно што омогућава јединство самог дела. Овај агонални моменат укључује не само однос према Љубомиру Недићу, већ и однос према самом Костићу којем Јовановић приступа тако што се труди да разуме и нелогичности које се јављају у његовом делу. Он и на овом месту поступа на начин који је можда најпрецизније описао Берtrand Расел када је рекао:

„Две ствари се морају имати на уму: претпоставку да је човек, чија су размишљања и теорије вредне истраживања, поседовао одређену интелигенцију, али да ниједан човек вероватно никад неће доћи до потпуне и коначне истине о било

¹⁰ Лаза Костић, „Самсон и Делила“, у Лаза Костић, *Песме*, приредио Владимир Отовић, Сабрана дела Лазе Костића, Матица српска, Нови Сад, 1989, стр. 249.

којој ствари. Кад интеллигентан човек изнесе неко становиште које нам изгледа очигледно апсурдно, не бисмо смели да покушавамо да докажемо да је оно на извештан начин тачно, него морамо да покушамо да схватимо како је уопште дошло до тога да оно изгледа тачно. Ова вежба историјске и психолошке способности мишљења директно проширује границе нашег размишљања и помаже нам да схватимо како ће многе од наших брижљиво негованих предрасуда изгледати смешно у неком времену, у коме буде владало другачије стање духа.“¹¹

Стога не треба да чуди када у непосредну везу доводи песнике који су антиподи. Пишући о Лази Костићу као аутору политичких сатира у свом тексту „Лаза Костић као сарадник *Брке*“, Јовановић ће га довести у везу са Јованом Јовановићем Змајем као политичким песником и то тридесет пет година након свог текста о Костићевој *Књизи о Змају*. Указујући да су Костићеве песме у шаљивом листу *Брка* ‘прављене по Змајевом калупу’ али да је примењујући тај калуп Костић „често имао сликовања неочекиванија и стога занимљивија него што су била Змајева“ (812) и признајући да ипак Костић „нема ону вештину реторског развијања која понеким Змајевим песмама даје у песничком облику сву снагу једног чланка или једне беседе“ (813), из свих Костићевих песама овог круга издваја једну „која се не одликује само досетљивошћу сликова него још и речитим распредањем једне идеје, и која заслужује да се стави уз најбоље Змајеве песме те врсте. Та се песма зове *Пушке*.“ (813) На делу је једна од кључних процедура његове анализе која је само на први поглед парадоксална. Јер, повезати двојицу антиподних песника није оно што је примарно. Примаран је основ по којем они бивају доведени у везу. Јер, један од њих је критичар другог негативно одређен према једном од два круга његовог песништва а занимљивим обртом тумача његове политичке поезије, управо тај други постаје узор овом првом и то управо оним својим стваралаштвом које је први осудио. Када, луцидно откривајући амбиваленцију односа Костића према Змају, Слободан Јовановић покаже да је у својој политичкој поезији Костић користио управо оне обрасце Змајеве политичке песме које је прогласио безвредним слојем његовог песништва, он истовремено потврђује једну од особина Костићевог односа према песницима чије је дело проблематизовао. Такав однос Костић има према Гетеу.

Пишући 1964. године у часопису „Књижевност“ о књизи изабраних текстова Слободана Јовановића која се 1963. појавила у едицији Српска књижевност у 100 књига под насловом *Порџирети из историје и књижевности*, Николај Тимченко закључује:

„Јовановић у свом писању примењује различите методолошке поступке: он час пише студију, час мемоаре; кад му се учини потребним прибегава оцени и

¹¹ Берtrand Расел, *Историја зајадне филозофије*, превод Данира Парента, Народна књига, Београд 2004, стр. 57.

објашњењу, да би одмах затим употребио своје најмоћније оружје: тон објективног писања који подразумева извесну видљиву дистанцираност од предмета о коме се пише. Што је најзанимљивије, та објективност излагања материје, коју су неки можда и справом склони да назову аристократским гледањем одозго, садржи приметну дозу присности – што је свакако последица Јовановићевог сувереног владања материјалом. Јер, он није само ерудита и писац истанчаног књижевног укуса; Слободан Јовановић је и слободан мислилац, радознао дух, трагалац за истином, дубок психолог, а уз све то и политичар, и у теорији и у пракси.¹²

У духу свога времена али и свог погледа на свет, Слободан Јовановић пажњу усмерава на јунака и на његову психологију јер у уметности види велики залог оплемењивања суровости живота. Оплемењивање показује танане психолошке валере у борбама великих људи који када би њихова борба била огољена можда и не би били хероји:

„Милтон, на грчки начин, чини све што може за Самсона, али чак ни у Милтоновом спеву, а још мање у Књизи о судијама, Самсон није одиста херој. Суочен са тајном људске патње, Едип јесте херој; у истом суочавању, Јов то није.“ Грци нису имали илузија у погледу реалности хероја. Аристотел то обелодањује својим поређењем трагедије и комедије: херој постоји једино у жанру трагедије, јер трагедија људе приказују као боље но што заиста јесу, што ће речи племенитије, упечатљивије, достојанственије. Сав смисао трагедије зависи од „уздицања“ хероја којем мора доприносити сваки спољашњи елеменат драме – језик, гест, костим.¹³

Када смо истакли да Слободан Јовановић своје врло занимљиве анализе које у традицији тумачења појединих Костићевих дела (нпр. романтичарске поеме *Самсон и Далила* израсле на грађи из старозаветне Књиге о судијама) још увек представљају високу меру квалитета, изводи на описаној позадини, желели смо да укажемо на једну појаву која је по нашем мишљењу обележје његовог приступа стваралаштву Лазе Костића. Одмах напоменимо, он се наравно бави текстом Костићевог дела, његовом структуром, идејним и поетичким хоризонтом, метричком анализом, језиком али иза свега тога стоји једно пулсирајуће средиште које текстове о Костићу повезује у једну целину, чини их сродним ма колико дела којима су посвећена била различита по теми, жанру, поступку, поводу... То је доживљај Костићевог стваралаштва као израза

¹² Николај Тимченко, *Слободан Јовановић као књижевник. „Портрети из историје и књижевности“*, Колекција „Српска књижевност у 100 књига“, Машица српска и Српска књижевна задруга, 1963, Књижевност, година XIX, фебруар, 1964, стр. 149.

¹³ Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*. Preveo Branko Vučićević, Nolit, Beograd, 1990, str. 118.

оплемењујуће улоге уметности којим култура сублимира базичне нагоне човека и ствара од њега биће културе односно хуманости.

Јовановићеве анализе показују да у његовом истицању разлике Костићевих јунака и приче у односу на предложак, пулсира његова примарна заинтересованост за човека онаквог какав он јесте. А то се највише види у његовом аутентичном постојању, у невољи у којој његов пад разоткрива његову праву природу. Ова антропологичност израста на врло свежим уочавањима психолошке конституције Костићевих јунака и разоткривању оног естетичког тона Костићевог дела који је Јовановићевом духу могао звучати крајње савремено.

ЛИТЕРАТУРА

Слободан Јовановић, „Љубомир Неђић“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 665–689.

Слободан Јовановић, „Лазар Костић, *О Јовану Јовановићу Змају*“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 896–899.

Слободан Јовановић, „Лаза Костић као сарадник *Брке*“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 810–815.

Слободан Јовановић, „Др. Љубомир Неђић“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 767–775.

Бранко Лазаревић, „Лик Слободана Јовановића“, у: *Савременици о Слободану Јовановићу*, приредили Јовица Трукуља, Маринко Вучинић, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, 2009, стр. 245–252.

Зорица Несторовић, *Бојови, цареви, људи. Трајички јунак у српској драми XIX века*, Београд: Чигоја штампа, 2007.

Слободан Јовановић, „Лазе Костића ‘Самсон и Делила’“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 794–800.

Слободан Јовановић, „*Максим Црнојевић*. Трагедија Лазе Костића“, у: Слободан Јовановић, *Из историје и књижевности I*, Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11, приредио Живорад Стојковић, Београд: Београдски издавачко-графички завод, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1991, стр. 833–838.

Лаза Костић, „Самсон и Делила“, у: Лаза Костић, *Песме*, приредио Владимир Отовић, Сабрана дела Лазе Костића, Нови Сад: Матица српска, 1989, стр. 238–259.

Бертранд Расел, *Историја зајадне филозофије*, превод Данира Парента, Народна књига, Београд 2004.

Николај Тимченко, *Слободан Јовановић као књижевник. „Портрети из историје и књижевности“*, Колекција „Српска књижевност у 100 књија“, *Мајница српска и Српска књижевна заграда*, 1963, Књижевност, година XIX, фебруар, 1964, стр. 148–149.

Lajonel Triling, *Iskrenost i autentičnost*, preveo Branko Vučićević, Beograd: Nolit, 1990.

Zorica Nestorović

WHEN THE DIFFERENCE IS THE SIGN OF AUTHENTICITY:
SLOBODAN JOVANOVIĆ ON LAZA KOSTIĆ

S u m m a r y

The work analyzes corpus of Slobodan Jovanović's works on Laza Kostić's character and creation. Jovanović's method in literary criticism and his thought about Laza Kostić we're discussing through three-way relationship. The first one is marked by three personality which Jovanović brings in direct connection – Ljubomir Nedić, Jovan Jovanović Zmaj and Laza Kostić. This triangle – determinate by one critic and two poets – generates the new one which shows Jovanović's view on their relationships and demonstrates his understanding the meaning and importance of Kostić's works. This triangle is marked by Kostić's work, the reception of Kostić's poems, tragedy and essay and Jovanović's thoughts about culture and literature. From this triangle we derivate the third one marked by dialog, dramatic and language as the basics of Jovanović' critical technique and style. By analyzing these categories from the triangles that we establish in our research, we are trying to reveal the specifics of Jovanović's thoughts about Kostić and the role that literature has in some culture.